

een grote verscheidenheid, die deels bepaald is door geografische omstandigheden, en deels door de koloniale relatie. Terecht stelt Oostindie dan ook dat er van een Caraïbische eenheid geen sprake is, en dat ook Suriname en de Antillen en de eilanden onderling, verschillen. Daardoor is men vaker eikaars concurrent op de wereldmarkt dan dat er een basis voor samenwerking kan worden gevonden.

Het onderzoek over de West is altijd gedomineerd door een sociaal-wetenschappelijke aanpak en vooral gericht geweest op de inter-etnische verhoudingen tussen de vroegere slaven en hun meesters. De ontwikkeling van het politieke leven kwam daarbij weinig aan bod. Oostindie blijft in dit spoor, maar kiest als historicus een breder pad en langer tijdsbestek. We herkennen zijn onderzoek naar de internationale beeldvorming van de slavernij in de Nederlandse kolonies in de achttiende eeuw, en naar de karakteristieken van de Surinaamse plantages. Meer dan andere auteurs legt hij de nadruk op de grote maatschappelijke en culturele dynamiek van de Caraïben. Sinds de Europese kolonisatie heeft er niet alleen een voortdurende migratie van mensen uit Afrika, Europa en Azië plaatsgevonden, maar ook kwamen na de emancipatie landverhuizingen op gang tussen de eilanden, Europa en de Verenigde Staten. Cultureel worden elementen uit andere regio's moeiteloos opgenomen. Een voorbode van de nieuwe *global society!* Desondanks blijft het etnische onderscheid de onderlinge relaties meebepalen. De vraag of er één Caraïbische identiteit is, moet dan ook ontkennd worden beantwoord. Heden en verleden spelen daarbij een heel eigen rol. Suriname dat onafhankelijk is geworden, oriënteert zich sindsdien cultureel en taalkundig sterker op Nederland; de Antillen en dan vooral Curaçao, zijn veel ambivalenter. Onder de Nederlandse paraplu is er meer gelegenheid het eigene te benadrukken dan in een onafhankelijke situatie. De wens om een eigen nationalisme te creëren leidt tot meer aandacht voor de Afro-Amerikaanse erfenis en het Papiamentu. Tegelijkertijd isoleert men zich hiermee en ontnemt de bevolking kansen bij de migratie naar Europa. Dilemma's te over, politieke dekolonisatie is in deze situatie geen simpel recept. Oostindie heeft een rijk boek geschreven, vol inzichten, vragen en ideeën, meer dan in deze korte bespreking aan de orde kunnen komen. Mijn enige kritiek geldt dat door de gekozen indeling van het werk sommige onderwerpen op verschillende plaatsen in een iets andere context aan de orde komen, waardoor een onnodig gevoel van herhaling optreedt.

J. van Goor

MIDDELEEUWEN

K. J. Heidecker, *Kerk, huwelijk en politieke macht. De zaak Lotharius II (855-869)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Amsterdam: [s.n.], 1997, 270 blz.).

Het persoonlijke is politiek. Dat blijkt, weliswaar in een andere betekenis dan bedoeld werd door degenen die dit adagium in de jaren zeventig gemunt hebben, op te gaan voor de politieke situatie in de negende eeuw, de periode waarin de gebeurtenissen plaatsvonden die het onderwerp vormen in het hier besproken boek. In Karl Heideckers' *Kerk, huwelijk en politieke macht. De zaak Lotharius II (855-869)*, in 1997 als proefschrift verdedigd, krijgt de lezer een indringende blik in de politieke cultuur van de tweede helft van de negende eeuw. De rol van de Frankische aristocratie, van kerkelijke leiders, het belang van verwantschapsverhoudingen in

het politieke spel, worden duidelijk in de verwickelingen rond het huwelijk en de scheidingsperikelen van Lotharius II, vanaf 855 koning van het noordelijk deel van het middenrijk, dat naar hem Lotharingen genoemd zou worden. Lotharius, een van de zonen van Lotharius I, die van Lodewijk de Vrome het Middenrijk en de keizerstitel erfde, had in 855 een huwelijk gesloten met Teutberga, zuster van een van de machtigen in zijn rijk, Hucbert, die raadgever was geweest van zijn vader Lotharius I. In 857 echter verstootte Lotharius deze Teutberga, en wilde hij huwen met Waldrada, met wie hij voor zijn huwelijk verbonden was en bij wie hij kinderen had. Het huwelijk zou hem door Hucbert opgedrongen zijn, en twee jaar na zijn troonsbestijging voelde Lotharius zich wellicht sterk genoeg om een poging te doen de machtsverhoudingen te wijzigen. Als grond voor de scheiding werden beschuldigingen aangevoerd dat Hucbert Teutberga voor haar huwelijk tot samenslaap gedwongen had en sodomie met haar had gepleegd. Uiteraard konden Hucbert en zijn familie deze beschuldiging en de aantasting van hun machtspositie niet laten passeren. Dit was het begin van langdurige verwickelingen, waarin Lotharius allereerst probeerde om met steun van andere rijksgroten een scheiding gedaan te krijgen. Teutberga moest een godsoordeel ondergaan, om haar onschuld te bewijzen. Zij zette een plaatsvervanger in. Haar onschuld werd bewezen. Lotharius had zich de vijandschap van Hucbert en zijn familie op de hals gehaald, zonder dat hij bereikt had wat hij wilde. Hij deed vervolgens een beroep op kerkelijke procedures en betrok de bisschoppen uit zijn rijk erbij. Dezen legden bepaalde vragen over de kwestie voor aan Hincmar van Reims, een hoofdrolspeler in de toenmalige situatie, die zich eveneens tot tegenstander van een scheiding verklaarde. Intussen speelden de ooms van Lotharius, Karel de Kale en Lodewijk de Duitser, voortdurend een rol. Zij probeerden het rijk van hun neven bij hun eigen rijk te voegen. Uiteindelijk beriep men zich op de paus, Nicolaas, die Lotharius opdroeg Teutberga terug te nemen en Waldrada te verstoten. Pas onder de opvolger van Nicolaas, Hadrianus, toen alle partijen om uiteenlopende redenen met een scheiding instemden, leek het probleem opgelost te worden. Maar tijdens zijn verblijf in Italië overleed Lotharius door een epidemie, die ook velen van zijn gevolg velde: een duidelijker oordeel over de zaak Lotharius was niet mogelijk. Teutberga en Waldrada eindigden hun leven in een klooster.

Deze ingewikkelde geschiedenis wordt door de schrijver helder gepresenteerd, als een toneelstuk in verschillende bedrijven. Daaraan vooraf gaat een uiteenzetting over de ontwikkelingen in de kerkelijke regelgeving omtrent huwelijk en scheiding, een regelgeving die deel uitmaakt van de veel bredere Karolingische inspanningen om tot eenheid in regels te komen. Ook de bronnen die ons ter beschikking staan — concilieteksten, verschillende kronieken en annalen, brieven, tractaten —, worden geëvalueerd. We hebben alleen maar bronnen van tegenstanders van Lotharius in deze kwestie. De belangrijkste bron is wel het tractaat van Hincmar van Reims, die naar aanleiding van de hele kwestie een verhandeling over de zaak schrijft en, zoals de schrijver duidelijk maakt, niet alleen maar de kerkelijke opvattingen propageert, maar daarbij zeker beïnvloed wordt door zijn eigen positie in de politieke constellatie van het moment. Bovendien blijkt dat er onder kerkelijke leiders geen eenstemmigheid heerst over de toelaatbaarheid van scheiden en hertrouwen. Fascinerend is de ontrafeling van het hele complex, van kerkelijke opvattingen enerzijds — naast romeinsrechtelijke noties over vrijheid, een toenemende nadruk op de rol van priesters bijvoorbeeld in wat een huwelijk constitueert, maar het uiteindelijk beslissende element blijft de instemming van beide partners en de openbaarheid van de verlovings — en opvattingen en praktijken onder de lekenaristocratie anderzijds, waarin verwantschapsbanden en allianties die op grond daarvan gesmeed worden, doorslaggevend zijn. Alle partijen weten die elementen uit de traditie te mobiliseren die hun conveniëren, maar uiteindelijk beslissend zijn niet zozeer de (kerkelijke) opvattingen als wel

de machtsverhoudingen van het moment: in een iets latere tijd, met andere politieke verhoudingen, slaagt een opvolger van Lotharius erin vier concubines en drie echtgenoten te verslijten. In de beroemde door Philippe Ariès en Georges Duby geredigeerde serie *Geschiedenis van het persoonlijk leven* wordt over deze episode opgemerkt: 'Voor de eerste maal had een regel voor het persoonlijk leven, het verbod op echtscheiding, een overwinning behaald op de staatsraison'. Men kan zich, na lezing van Heideckers boek, afvragen of de auteur van het betreffende hoofdstuk zich hier niet door de kerkelijke regelgevers heeft laten misleiden. Het lijkt er eerder op dat een regel voor het persoonlijk leven is ingezet in de politiek. Met dit boek is de politieke cultuur van de negende eeuw dichterbij gebracht. Wat het werkelijk privé-aspect van deze zaak betreft, wat de gevoelens van Teutberga, Waldrada en Lotharius betreft, dat behoort waarschijnlijk tot die ogenblikken, gevoelens die Toergenjev aan het eind van *Het Adelsnest* bedoelt: waar men alleen op kan wijzen en dan aan voorbijgaan.

Ineke van 't Spijker

D. Heirbaut, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia LXIX; Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997, 423 blz., 850 BF).

In de reeks Studia van het Belgische Rijksarchief zijn recent enkele belangrijke onderzoeken gepubliceerd op het gebied van de rechts- en instellingengeschiedenis. Het zijn doctoraten, die noch in het juridische commerciële circuit, noch in historische reeksen gemakkelijk uitgegeven zouden worden. *Over heren, vazallen en graven* is de gedeeltelijke editie van het proefschrift van de Gentse rechtshistoricus Dirk Heirbaut, die in 1997 promoveerde onder de vleugels van Daniel Lambrecht en Raoul van Caenegem. Alleen de totstandkoming, de wederzijdse rechten en plichten en de beëindiging van het contract tussen leenheer en leenman komen aan bod in het boek. Dit is het zogenaamde 'persoonlijke leenrecht'. Het onderscheidt zich van de zakenrechtelijke aspecten van het feodale recht, zoals de tegenstelbaarheid van de aanspraken op een grond of ander goed, de vererving van leengoederen en het huwelijksvermogensrecht. Ook deze regels werden behandeld in het proefschrift, maar zullen het voorwerp uitmaken van een aparte publicatie (voorzien in de reeks van de bekroonde verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor wetenschappen en kunsten te Brussel).

Het middeleeuwse leenrecht in de Nederlanden kan niet echt rekenen op een zeer ruime belangstelling. Het instituut op zich is compleet uitgedoofd en de materie is bij wijlen bijzonder technisch. Behalve enkele bladzijden algemeenheden in diverse cursussen rechtsgeschiedenis, was er tot voor enkele jaren niet veel meer dan Ganshofs *Quest-ce que la féodalité?* Met de studies van Dirk Heirbaut (1000-1305) en Rik Opsommer (veertiende-vijftiende eeuw), ook uitgegeven in de reeks Studia (LX), is de leemte gevuld en wel op een zeer degelijke wijze. Het onderzoek van Heirbaut volgde een paar jaren na dat van Opsommer, maakte er gretig gebruik van en voorzag het van enkele correcties en aanvullingen (bijvoorbeeld 25 noot 44, 74 noot 79, 84 noot 125, 86 noot 180, 129 noot 2, 145 noot 88, 164 noot 185, 257 noot 1, 284 noot 146). Waar Opsommer vooral beschrijft, zet Heirbaut een stapje verder naar politieke en andere verklaringen, ook al zal misschien niet iedereen alle hypothesen willen volgen. Hierover verder meer.

Eerst iets over de aanpak. Heirbaut manifesteert zich als een nauwgezette mediëvist, kritisch tegenover het bronnenmateriaal, dat hij overal heeft samengezocht. Er is wellicht geen enkele